

Muilte Chois Fharraige

Clíodhna Ní Mhurchú

Ní ceantar é Cois Fharraige a shamhlaítear le muilte sa lá atá inniu ann, ach is cosúil go raibh muilte fairsing go maith anseo sna céadta a chuaigh romhainn. Go deimhin, is as Éirinn a thagann an fhianaise is luaithe san Eoraip do cheard na muilleoireachta sa Meánaois, idir thagairtí don *saer muileann*, don *lind* (lochán an mhuilinn) agus don *taídiu* (sruth an mhuilinn) sna lámhscibhinní, agus a bhfuil fágtha de na fothraigh féin. Is féidir a bheith cinnte go raibh muilte beaga coitianta go maith timpeall na tíre sa luath-mheánaois, ach is ó dheireadh na 17ú hAois a thosaigh ré órga na muilleoireachta in Éirinn.

De réir dhaonáireamh na bliana 1851, bhí 8% de dhaonra na tíre ag plé leis an muilleoireachta ag an am sin¹. Bhí cumhacht uisce an-tábhachtach in earnáil tionsclaíochta na hÉireann san 18ú agus sa 19ú hAois – bhí sé cúig uaire níos coitianta anseo ná mar a bhí sa mBreatain² agus deirtear go raibh os cionn seacht míle muileann sa tír seo dhá chéad bliain ó shin³.

Ní fios cén uair ar thosaigh an mhuilleoireacht i gceantar Chois Fharraige i dtosach, ach b'fhéidir nach mór an t-iontas é go raibh muilte beaga thart timpeall, in ainneoin an chruacháis a bhí sa gceantar ag an am. Dá mbeadh fios a cheirde ag duine, seans nach mbeadh sé ródheacair muileann beag simplí a thógáil, cé go mbeadh costas áirithe ag baint leis an roth mór adhmaid agus leis na bróinte cinnte. Tá fhios againn go raibh ar a laghad ceithre mhuileann i gCois Fharraige i ndeireadh na 17ú hAoise ó mhapa cabhlaigh ón mbliain 1683; mapa den *Baye de Galluay* de chuid *Bougard*⁴. Rinne *Bougard* mapáil ar an gceantar dá leabhrán eolais an *Petit Flambeau de la Mer*. Rinne Monteguy leagan eile de seo ach ní luaitear na muilte ar an gceann sin. Deich mbliana níos deireanaí, mar chuid d'fheachtas tacaíochta do Shéamas II, foilsíodh léarscáil breá a bhí bunaithe ar na leaganacha níos luaithe san

atlas ar ar tugadh an *Neptune Francaise*.

Tá mapa Bougard lom go leor, ach is mapa cabhlaigh atá ann, agus mar sin bhí an bhéim ar an radharcra ón fharraige, agus na háiseanna a bhí ar fáil sna ceantair. Luaitear na logainmneacha seo i leanas i gceantar Chois Fharraige, in áiteanna a raibh cuain nó béil aibhneacha: Bearna, Both Chuanna, Aill an Phréacháin, Indreabhán agus Casla. Sna háiteacha seo, bhí áiseanna áirithe a bhí suntasach agus úsáideach do na cabhlaigh: cuain, séipéil, bailte, agus muilte ina measc. Níl sé iomlán soiléir cá raibh na muilte seo go baileach, ach is cosúil go raibh ceann ag Bun na hAbhann ar an gCaisleán; ceann eile ar Abhainn Chromghlinne i gCor na Rón; ceann soir píosa uaidh sin, b'fhéidir ar Abhainn an Chnoic⁵, áit a raibh droichead, tithe agus séipéal;

agus ceann ar Abhainn Bhoth Loiscthe sa Spidéal, áit a raibh droichead agus tithe freisin.

Is léir go raibh fothrach de mhuileann Abhainn Chromghlinne fós le feiceáil timpeall na bliana 1840, ón '*mill ruin*' atá marcáilte anseo ar mhapa ón am sin⁶. Is ar an taobh ó dheas den droichead a bhí an fothrach agus seans maith gurbh é seo an foirgneamh céanna a shonraigh mairnéalaigh na Fraince 150 bliain roimhe sin. Maidir le muileann

Clíodhna Ní Mhurchú

1 Bielenberg, A (ed). 2004. Irish Flour Milling: a History 600-2000.

2 Rynne, C. 2006. Industrial Ireland 1750-1930: an archaeology. 30

3 Oram, H. 2019. <https://www.irishtimes.com/opinion/an-irishman-s-diary-on-mills-and-millers>

4 Conroy, J. 1997. *Galway Bay, Louis XIV's Army and the 'Little Bougard'*. Galway Archaeological and Historical Society. Vol 9.

5 Tá seans ann gur ar an sruthán a thagann isteach san inbhear beag ag Trá an tSáilín an bhí an muileann seo freisin. Ar mhapa 1900 tá dhá fhoirgneamh atá suite díreach ar an uisce, san áit a gcasann an sruthán leis an inbhear ansin. Ní fios an muilte a bhí iontu, nó foirgnimh de chineál éicint eile.

6 Historic 6 inch map 1837-42. www.OSI.ie & RMP GA091-008

Bhun na hAbhann, tá an tuairisc seo a leanas i mBailiúchán na Scol (c.1938) ó Mhairghéad Ní Chonghaile, bean 80 bliain d’aois⁷. Ní fios an raibh muileann eile níos faide siar i mBaile na hAbhann, nó an ag trácht ar Bhun na hAbhann ar an Tulaigh a bhí sí:

*Sgrios Muileann Bhaile na hAbhann
 B'i muileann i mBaile na hAbhann
 agus is ann a cuireadh muileann
 na hAon a gcuid arbhar le meilt.
 Aon lá amháin, rinne na Blácaigh garraí gabhann den
 mhuileann agus chuireadar plód caoirigh a bhí tóigthe
 acu isteach ann. Séard a rinne muintir na háite ná
 na caoirigh a ligeann amach (as agus séard a rinne
 na Blácaigh ná an muileann a leagan mar bhiorán ar
 mhuintir na háite).*

Sgrios Mhuileann Bhaile na hAbhann

Bhí muileann i mBaile na hAbhann agus is ann a chuireadh muintir na háite a gcuid arbhar le meilt. Aon lá amháin, rinne na Blácaigh garraí gabhann den mhuileann agus chuireadar plód caoirigh a bhí tóigthe acu isteach ann. Séard a rinne muintir na háite ná na caoirigh a ligeann amach (as agus séard a rinne na Blácaigh ná an muileann a leagan mar bhiorán ar mhuintir na háite).

Bhí na Blácaigh ina dtiarnaí talún i gCois Fharraige ó dheireadh na 17ú haoise agus sa 19ú hAois, thóg siad a dteach mór ('Cashel House') in aice leis an áit a raibh caisleán na mBúrcach roimhe sin ag Bun na hAbhann ar an Tulaigh⁸. Más rud é gurbh é sin an muileann céanna a sonraíodh ar an mhapa Bougard na bliana 1683, níl aon fhianaise ann go bhfuil a riain le feiceáil inniu.

Níl fios an raibh muileann riamh ar bhéal Abhainn an Chnoic sa 17ú hAois, ach tá ceann beag i bhfad níos faide ó thuaidh ar an abhainn a tógadh thart ar an mbliain 1850. Ba é Tomás Ó Donnchú as Baile na mBrobhach an muilleoir go mba leis é⁹. Maidir leis na bróinte a cuireadh ann is cosúil, de réir gaol leis, Máirtín Ó Dhonnchú (nach maireann), gurb as an bPúirín a tháinig ceann amháin acu agus as Leithrinn an ceann eile. Tá cosúlacht air go raibh an díon imithe den áit faoi thús na 20ú hAois, de réir na mapaí ón am sin, ach tá an fothrach ina sheasamh i gcónaí.

Sliocht as léarscáil de Chuan na Gaillimhe, sa Neptune Francaise (Tagairt: Conroy, thuas)

Ar ndóigh, bhí muilte eile i gConamara freisin; i Ros Muc, sna hOileáin agus in áiteacha eile. Bhí dhá muileann in aice le Loch an Mhuilinn ar an gCeathrú

Sliocht as léarscáil 1776 Mackenzie (Galway Bay on the West Coast of Ireland, Léarscáil 12), a thaispeáineann Loch an Mhuilinn agus Cuan Chasla.

⁷ Bailiúchán na Scol, 1938-39: Scoil Bhríde, An Cartúr Caol, Na Mine, Indreabhán

⁸ www.landedestates@nuigalway.ie

⁹ Griffith's Valuation.

An muileann ar Abhainn an Chnoic (tógtha c.1850). [Pictiúr: Aidan Harte]

*An muileann ar Abhainn an Chnoic (tógtha c.1850).
[Pictiúr: Aidan Harte]*

Rua¹⁰, ar dhá shruthán a thagann isteach is amach as an loch¹¹. Tá an ceann ar an dtaobh thoir den loch le feiceáil ar mhapa de chuid Mackenzie ó 1776¹². Faoi c.1840, bhí sé tréigthe, mar is léir ón ‘corn mill in ruins’ ar mhapa eile¹³. Ba le fear darb ainm Féilim Mac Dubhghaill ceann de na muilte¹⁴.

Faraor, níl sé furasta formhór na bhfothrach seo a aimsiú níos mó. Ní chloistear mórán cainte faoi mhuilte sa gceantar, ach is iontach an áis iad na seanmhapaí le muid a chuir ar an eolas faoin stair atá imithe ó chuimhne na ndaoine.

Is léir go raibh muilte sa gceantar ar a laghad chomh fada siar leis an 17ú haois. Agus más ar scála beag féin é, níl aon amhras ann ach go raibh tionchar ag an tionsclaíocht ar shaol na ngnáthdhaoine i gCois Fharraige chomh maith leis an gcuid eile den tír. Ach is ag tarraingt ar thraidisiún i bhfad níos ársa a bhí na Gaeil.

Tá an chumhacht uisce fréamhaithe go domhain inár gcultúr agus is léir go raibh na daoine anseo ag úsáid muilte lena gcuid arbhar a mheilt leis na céadta bliain. ■

¹⁰ RMP GA090-008

¹¹ Robinson, T. 2011. Connemara: a little kingdom. 344

¹² Mackenzie, Murdoch. 1776. Galway Bay on the West Coast of Ireland. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53010514m/f1.item.zoom>

¹³ Historic 6 inch map 1837-42. www.OSI.ie

¹⁴ Robinson, T. 2011. Connemara: a little kingdom. 353.